

STADSBYGGNADSKONTORET

PLANAVDELNINGEN

Jonas Claeson

Tfn 08-508 27 592

UTSTÄLLNINGSLÅTÅNDE

DNR 2009-11340-54

SID 1 (15)

2013-12-16

Utställningsutlåtande

Detaljplan för Gasklocka 3 och 4, del av Norra Djurgårdsstaden, Hjorthagen 1:2 mfl i stadsdelen Hjorthagen i Stockholm Dp 2009-11340-54

Innehåll

Utställningsutlåtande Detaljplan för Gasklocka 3 och 4, del av Norra Djurgårdsstaden, Hjorthagen 1:2 mfl i stadsdelen Hjorthagen i Stockholm Dp 2009-11340-54	1
Sammanfattning	1
Bakgrund	2
Förslagets syfte och huvuddrag	2
Utställning/granskning	2
Synpunkter inkomna under utställning	2
Remissinstanser	2
Sakägare enligt fastighetsförteckningen	4
Övriga	5
Intresseföreningar	7
Synpunkter inkomna under samråd och utställning som ej tillgodosetts. 12	12
Stadsbyggnadskontorets ställningstagande.....	12
Stadsbyggnadskontorets sammanvägda ställningstagande	15

Sammanfattning

Planen syftar till att möjliggöra rivning av Gasklocka 4 och på platsen uppföra ett nytt bostadshus, ca 140 meter högt, med 320 lägenheter och en förskola samt att Gasklocka 3 bevaras och används för kulturverksamhet. Planförslaget ställdes ut under tiden den 2 september – 30 september 2013 och 35 yttranden har inkommit. Flertalet remissinstanser, *länsstyrelsen, stadsmuseet, skönhetsrådet, idrottsförvaltningen* och *Stockholm Vatten* accepterar planförslaget, *Fortum Värme* anser att byggnaden inte får överstiga 100 meter i höjd av hälsoskäl för de boende och *Statens fastighetsverk* avstyrker förslaget och menar att förslaget innebär påtaglig skada på riksintresset för nationalstadsparken. Två *sakägare*, de flesta *övriga enskilda* samt de flesta *intresseföreningarna* som framfört synpunkter anser att det höga bostadshuset medför påtaglig skada på nationalstadsparkens kulturvärden och att Gasklocka 4 ska bevaras och användas för annat ändamål. En övergripande miljökonsekvensbeskrivning enligt plan- och bygglagen och miljöbalken har upprättats.

Inkomna synpunkter föranleder inga ändringar av förslaget. Kontoret föreslår att förslaget till detaljplan godkännes och förs vidare till kommunfullmäktige för antagande.

Bakgrund

Förslagets syfte och huvuddrag

Detaljplanen syftar till att möjliggöra bebyggelse för i huvudsak bostadsändamål och kultur på mark som tidigare saknat detaljplan men använts för industriändamål.

Planen omfattar två befintliga gasklockor uppförda i samband med gasverkets utveckling mellan åren 1910-1930. Den äldre och lägre gasklockan bevaras och omvandlas för kulturellt innehåll. Den yngre och högre gasklockan rivs och ersätts med en ny byggnad för bostadsändamål, 320 lgh och en förskola, samt utrymmen för lokaler och service i markplan, samt med möjlighet till liknande verksamhet i det översta våningsplanet. Arkitekturen ska kännetecknas av absolut högsta kvalitet inom detaljplaneområdets alla delar. Projektet omfattar även en skulpturpark i anslutning till byggnaderna samt parkering för boende och besökare under mark.

Utställning/granskning

Aktuell detaljplan ställdes ut under perioden 2/9 – 30/9 2013. Information skickades ut enligt sändlista till remissinstanser, berörda sakägare enligt fastighetsförteckningen samt andra intressenter som under samrådet skriftligen framfört synpunkter. Övriga informerades genom annons i Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet 2013-09-02. Planförslaget visades i Tekniska Nämndhuset, på stadsbyggnadskontorets hemsida, www.stockholm.se/detaljplaner samt i Hjorthagens bibliotek.

Synpunkter inkomna under utställning

Nedan redovisas en sammanfattning av de synpunkter som inkom under utställningen. Yttrandena i sin helhet finns att ta del av i planakten.

Remissinstanser

Länsstyrelsen

Länsstyrelsen bedömer att uppförandet av den planerade byggnaden kan innebära viss skada på upplevelsen av kulturvärdena i Nationalstadsparken. Skadan kan dock inte, trots dess inverkan på centrala landskapsrum i parken, anses vara av sådan omfattning att den är att anse som påtaglig enligt 4 kap. 1 § miljöbalken. Länsstyrelsen har vid bedömningen beaktat:

- att vägledande avgöranden finns som anger att prövningen av frågan om påtaglig skada inte enbart kan utgå från synintrycket från en viss plats utan att en helhetsbedömning bör göras varvid Nationalstadsparken måste ses i sitt sammanhang
- att parken ligger insprängd i ett storstadsområde och att stadshorisonten är förändrad på så sätt att det inte är främmande med byggnader och anläggningar som syns i horisontlinjen runt parken
- att skyddsvärda utblickar i parken i första hand avser omgivande

landskap inom parken

- att byggnaden avses uppföras ca 200 m utanför Nationalstadsparken
- att befintlig byggnad om 90 m redan finns på platsen
- att avståndet från planerad byggnad till Haga-Pelousen är ca 3,5 km och
- att den visuella påverkan på miljön av den tillkommande bostadsbebyggelsen har begränsats sedan samrådsförslaget.

Sammanfattningsvis bedömer Länsstyrelsen att hinder mot den planerade byggnationen inte föreligger med anledning av riksintresset Nationalstadsparken. Inte heller med anledning av andra överprövningsgrunder enligt 12 kap. ÄPBL anser Länsstyrelsen att det föreligger hinder mot den planerade byggnationen.

Stockholms stadsmuseum

Stadsmuseet vill framföra synpunkter på de skyddsbestämmelser och varsamhetsbestämmelser som anges för Gasklocka 3. q1 Skrivningen "Förändringar i fackverkskonstruktionen får endast ske där entréer möjliggörs." bör strykas. q bör vara en ren bevarandebestämmelse och inte ange vad som medges. q bestämmelsen bör också omfatta "underhåll skall ske med för fackverkskonstruktionen traditionella material och metoder". k2 Byggnadens höjd bör inte regleras med k om inte höjden förhåller sig till något befintligt. Förslagsvis kan höjden regleras med "byggnadens höjd får inte överstiga höjden på fackverkskonstruktionen".

Rådet till skydd för Stockholms skönhet

(Ledamot F von Feilitzen anmälde reservation mot beslutet.)

Skönhetsrådet ställer sig positiv till det höga huset på platsen. Volymen är redan ianspråktagen i stadsbilden genom gasklockan och bostadshuset fyller platsen väl. Rådet diskuterade det faktum att ett bostadshus ges en framträdande plats, något som traditionellt enbart tillåts för byggnader med allmän användning som skolor, kyrkor m.m. Rådet anser dock att den höga kvaliteten i projektet gör att byggnaden motiverar sin plats.

AB Fortum Värme samägt med Stockholms stad

Fortum Värme yrkar med hänvisning till försiktighetsprincipen att tillåten bygghöjd inte ska få överstiga 100 m med hänsyn till nedan beskrivna förhållanden. En hushöjd på 140 m över marknivån är högre än Värtaverkets skorstenar som ligger på ca 700 m avstånd från den föreslagna byggnaden. Överdelen av byggnaden kommer att vid vissa vindriktningar träffas av en synlig rökplym vid ca 175 tillfällen per år. I byggnadens övre del kan även lukt från rökgaserna förekomma.

Fortum har trots att haltbidragen av NO₂ är små ålagts att ytterligare reducera de specifika utsläppen i den miljödom som idag gäller för verksamheten. Mot denna bakgrund är det bekymmersamt om den omgivande bebyggelsen utformas så att fler människor utsätts för ökad exponering, trots de åtgärder som vidtas i Värtaverket.

Fortum framhåller den utredning som Arbets- och miljömedicin i Linköping utfört där Fortum anser att det bland annat konstateras att:

- Man kommer att finna marginellt ökad dödlighet på grund av den tillfälliga luftföroreningsökningen
- Det föreligger risk för att det uppkommer psykologiska miljöstressorer

- Lukt under ett antal dagar per år kan eventuellt upplevas som starkt irriterande av vissa personer
- Om inte bullernivån nattetid vid sovrum kan begränsas är det utifrån bullerhänsyn inte tillrådligt att bygga högre än 120 m

Om byggnadens höjd medför att boende utsätts för olägenheter uppstår en konflikt mellan att skapa fler bostäder i Stockholm, samt att fortsätta omställningen till en uthållig energiförsörjning helt utan insats av fossila bränslen. Sannolikheten för att boende kommer att uppleva oro och olägenheter i miljöbalkens mening är överhängande. Fortum förespråkar att staden genom god planering undviker att försvåra en framtida utveckling av Värtaverket.

Idrottsförvaltningen

Idrottsförvaltningen har ingen erinran mot planförslaget

Stockholm Vatten

Den planerade dagvattendammens placering är olämplig då dammen angränsar till ett område med tidigare känd förorenad mark. Ur driftsperspektiv förordar Bolaget att den placeras på kvartersmark. I och med att området Björnlandet kommer att exploateras bör dagvattendammen, om den behålls i förslaget läge, utformas som en tät konstruktion, d.v.s. ingen infiltration bör ske från anläggningen.

Vattenförsörjningen klaras genom att vattenanslutning kan beredas genom den befintliga vattenservisen nordost om Ängsbruksgatan. Om sprinkleranslutning önskas till fastigheten kan förbindelsepunkt erhållas i Gasverkssvägen. Spillvattenanslutning kan ske till den befintliga spillvattenservisen nordost om Ängsbruksgatan. Anslutning av dagvatten kan ske till planerad dagvattenledning i Gasverkssvägen.

Statens Fastighetsverk

Statens Fastighetsverk avstyrker förslaget till detaljplan då verket anser att utställt förslag innebär påtaglig skada på riksintresset för nationalstadsparken genom höjden på det bostadshus som föreslås ersätta Gasklocka 4. Upplevelsen av det nya bostadshuset kommer alltför tydligt att upplevas från flera viktiga platser inom nationalstadsparken, däribland peluosen i Haga, och avvika från annan bebyggelse. Det blir särskilt påtagligt kvälls- och nattetid när en så stor byggnadskropp är upplyst istället för den nu mörka gasklockan.

Sakägare enligt fastighetsförteckningen

Peter Comstedt, Artemisgatan 79, 115 42 Stockholm, Spåret 2

Bygg inget höghus i stället för gasklockan. I "gamla" Hjorthagen finns ingen bebyggelse över tre våningar. Bygg trevåningshus och bygg flera hus, bygg stadsradhus. Skippa kulturen i denna del. Det blir mycket av kultur i de delar av gasverket som bevaras. Eller bygg inte alls. Låt denna tomt bli en del av den lilla gröna kil som utgörs av "duschkapen". Utveckla i stället områdets rekreativvärde för de boende i gamla Hjorthagen och de nyinflyttade i Norra Djurgårdsstaden. På ett dialogmöte presenterades idéer om hur detta område ska göras finare/bättre/tillgängligare, låt tomten för gasklockorna bli en del av detta. "Rama in" Ropsten med höghus, en "portal mellan Stockholm och Lidingö, staden och skärgården.

Gunnar Fries, Artemisgatan 33, 115 42 Stockholm, Jakten 5

Motsätter sig förslaget för att Gasklocka 4 är en omistlig del av en industri och kulturhistoriskt värdefull miljö, världsunik genom sin kontinuitet och blåmärkt. Inrym en idrottshall med klättervägg eller ett forskningscentrum åt KTH. Täck in klockan med solpaneler. Höghuset skulle förvärpa skadorna på spridningsvägen mellan Norra och Södra Djurgården. Rådjur brukar komma upp i Hjorthagen om vintrarna, men har i sommar inte kunnat ta sig härifrån. På Gasklocka 4 har tornfalk häckat till 2011. Den rödlistade berguven har klockan som spel- och lockplats. Visuellt skulle en skyskrapa bli alltför dominant och inkräkta på riksintresset Abessinien, på Hjorthagens låga bebyggelse och på nationalstads-parken. Höghuset skulle innebära påtaglig skada på dessa, och strida mot var-samhetskraven i PBL och MB. Karaktären av, och slitaget på Duschparken skulle också öka. Segregationen och gentrifieringen ökar ytterligare.

Övriga

Martin Andreasson, Motalavägen 17, 11543 Stockholm

Det är beklagligt att höjden har sänkts. Det är viktigt att området runt det nya huset inte uppfattas som privat. Ett förslag är att anlägga en trappa mot de nya kvarteren i Norra Djurgårdsstadens västra kvarter. Denna trappa bör ansluta till någon av de nya gatorna för att skapa en tydlig koppling för gående. Även kopplingen mot Hjorthagen bör studeras, då det är viktigt att stadsdelarna inte isoleras från varandra. Det bör i framtiden vara möjligt att röra sig mellan stadsdelarna i en trygg urban miljö, och inte i en illa skött "park".

Marianne Arvidsson, Rindögatan 7, 115 36 Stockholm

Yrkar avslag på förslaget. Med gasklockornas tidigare syfte och användning på energiområdet borde innehållet i de båda gasklockorna ha en fortsatt, ömsesidig anknytning, förslagsvis på naturvetenskapliga och miljömässiga områden. Gasklocka 4 bör bevaras som ett blickfång mot himlen och i anslutning till Gasklocka 3 förnyas med utrymmen för rymdforskning, natur och miljöstudier, utbildning, samt student- och forskarrum, idrottsutrymme, restauranger, gallerier och terrasser, kanske i Bobergs och Corbusiers stil.

Magnus Eriksson, Västgötagränd 1A, 118 28 Stockholm

Värtagasverkets speciella bebyggelse bör kulturminnesmärkas, inte rivas. Gruppen av rundade gasklockor från olika tider, i olika material och olika höga så nära varandra i en kuperad terräng, är en världsunik grupp av byggnader av arkitektoniskt hög klass. Dessa bör inte förvanskas eller rivas. Seriösa användningsområden för gasklockorna har angivits, bl.a. ett rymdcenter. Stockholm börjar likna en "spikmatta" med alla planerade höga hus vid Telefonplan, Liljeholmen, Torsplan, Norra Djurgårdsstaden, Hammarby sjöstad, Kista mm. Överallt ska det sticka upp en pinne i världsklass som sätter just den plätten på kartan. Låt Stockholm istället behålla sin karaktär och identitet. Det är det som gör staden så fin.

Björn Gustafsson, Nimrodsagatan 9, 115 42 Stockholm

Tornet bör inte byggas. Sedan samrådet 2010 har tornets höjd sänkts och basytan minskats. Tornet sticker ändå upp långt högre än den gamla gasklockan. Tornet är en direkt förolämpning mot de tankar som ligger bakom grannområdet Abessinien. I stället för att anlita en arkitekt som arbetar för att möta ett bostadsbehov anlitas internationella "stjärnarkitekter" utan någon

förankring i svenska förhållanden. Av två gigantiska utmaningar, klimathotet och en kommande energikris märks inget i tornets planering.

Nina Hjerpe, Sturevägen 5, 177 56 Järfälla

Det är viktigt att bevara träd och annan naturmark. Det betyder mycket för trivsel och för syrets skull för både människor och djur.

Mats-Ola Jakobsson, Garageföreningen Höjden

Föreningen utgår ifrån att de föreslagna byggnationerna inte kommer att inskränka eller påverka nyttjandet av föreningens garage på Hjorthagshöjden.

Jan-Harry Johansson, Untravägen 29, 115 43 Stockholm

Minskningen av planerad huskropp på platsen ger en något mindre påverkan på befintliga bostäder i Abessinien men ingen egentlig skillnad i fråga om negativa påverkan på Hjorthagsparkens funktion som spridningsväg. Fortfarande skulle befolkningsökningen leda till konflikter när det gäller utnyttjandet av Abessiniens gatunät. Någon beskrivning av total byggnadsyta finns inte. Det handlar om dyra bostäder till en mycket liten minoritet. Billigare bostäder bör kunna åstadkommas genom en lägre byggnadshöjd och då lägre än nuvarande Gasklocka 4. Ett förslag är att skulpturparken vid Gasklocka 3 utgår och att det området reserveras för motsvarande antal bostäder som det nu planeras för i kvarteren Jackproppen och Ljusbågen och att fortsatt planläggning i Hjorthagsparken upphör. Ett alternativ är att på platsen för de bägge klockorna skulle två lika höga bostadsbyggnader som höjderna på gasklockorna kunna uppföras. Om ett spektakulärt högt hus främst skall fungera som landmärke står ett sådant redan på platsen och med bevarat skal skulle det kunna innehålla ett parkeringshus för Norra Djurgårdsstaden.

Hjorthagsborna har informerats att Värmeverk 2 ska byggas om till ett kraftvärmeverk för eldnings med fasta biobränslen. Det skulle medföra en ökning av utsläppen från Värtaverket i förhållande till vad SLB:s mätningar visar. Särskilt som de utsläppen skulle komma från den vid Värtaverkets närmast belägna skorsten på en höjd endast ca 6 meter över nuvarande Gasklocka 4.

Jenny Malmquist, Untravägen 17, 115 43 Stockholm

Den föreslagna skyskrapan innebär ett hot mot nationalstadsparken, Hjorthagen, Norra Djurgårdsstaden och delar av Stockholm där den kommer att punktera synbilden. Det finns storstäder vars "bomärke" och tjusning bygger på extrem höghusbebyggelse, Stockholm hör inte till dem. I kontrast till det organiska och mänskliga format som kännetecknar Stockholm, uppfattar de flesta en extremt hög byggnad som en främmande kropp. Den tolkas som uttryck för en individualistisk vilja hos en enstaka investerare/politiker, att åstadkomma ett äreminne över sig själv. Om vi inte sansar oss, riskerar vi att i Hjorthagen stå med en jättelik udda, artificiell stång, mitt i ett annars harmoniskt framvuxet och älskat landskap.

Kerstin Marksellius, Nimrodsgatan 9, 114 42 Stockholm

Det planerade tornet har blivit lite mindre men är fortfarande alldeles för högt. Och fortfarande en märklig konstruktion i dessa dagar av stora diskussioner om hur vi ska spara energi. Det finns inte mycket kvar av de utlovade spridningsvägarna. Nej till höga torn och nya hus i de få gröna plättar som finns kvar!

Ann Silverstolpe, Dianavägen 13, 115 43 Stockholm, kv Gillret

Avslår detaljplaneförslaget som innebär rivning av Gasklocka 4 och att bygga det nedbantade höghuset som är brutalt och fortfarande inte smälter in i omgivningen. Gasklockan är ett minnesmärke från en industriepok och bör återanvändas till förnybar energi, till exempel till ett lokalt ekologiskt kraftverk med solceller. Gasklockan är också en intressant biotop för flyttfåglar, berguv och tornfalk. Höghuset har fel skala. Det sticker ut och upp i fel omgivning och blir störande i stadsbilden. Höghuset inkräktar också på spridningsvägar som redan är försvagade mellan södra och norra Djurgården. Fortum undviker att berätta att när de lufthögtrycker sina skorstenar väller sotsvart rök ut över ett stort område.

Elisabet Spens, Wittstocksgatan 28, 115 29 Stockholm

Ingen skyskrapa ska byggas så nära nationalstadsparken. Siktlinjen störs och det blir skugga. Ett kulturhus i ena gasklockan är bra. Visa klimatkultur och klimatförändringar. Besökare kan studera vädrets makter med workshops för miljömedvetenhet.

Gerd Spens, Kristinehovsgatan 16, 117 29 Stockholm

Det är positivt att Gasklocka 3 bevaras och fylls med kulturaktiviteter men höghuset blir alldeles för högt och med fel proportioner. För barn som leker på gården blir det för långt hem. Bygg inte högre än 5 – 6 våningar. Det är hög tid att stadsplaneringen utgår från barnkonventionens principer. Höghuset kommer att sticka upp som en omotiverad pinne och synas inom ett vidsträckt område. Framhåller Nils Ahlberg som prisar Stockholms läsbarhet och tydlighet. I dag är en långsiktigt hållbar samhällsutveckling ett nyckelbegrepp.

Johan Tamm, Advokatbyrå Johan Tamm AB, Box 7729, 103 95 Stockholm
Utmärkt inlägga (avser utställningsyttrandet från Förbundet för Ekoparken).

Henrik Waldenström

Ett fantastiskt bra svar, utmärkt med så många tydliga referenser (avser utställningsyttrandet från Förbundet för Ekoparken).

Intresseföreningar

Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsförening gm Claes Trygger, Artillerigatan 78, 115 30 Stockholm

Det är hänsynslöst och oansvarigt av politiker och tjänstemän att tillåta ett bygge med så omfattande och allvarliga konsekvenser för boende, grannar, boende på andra håll i Stockholm, kulturmiljö, natur och miljö och klimat. Ett förverkligande av projektet skulle allvarligt svärta Norra Djurgårdsstadens rykte som miljöstadsdel. Hjorthagstornet är ett dyrt skrytbygge av ett relativt begränsat antal lyxlägenheter, placerat helt utan sammanhang med omgivningen, på en sådan plats att det sticker i ögonen var i Stockholm eller dess omgivningar man än befinner sig. Men också en samling slumbostäder lokaliserade bland buller och avgaser. Hjorthagstornet, om det skall förstås, måste uppfattas som ett monument, inte som ett seriöst försök att hantera bostadsförsörjningsfrågan.

Positivt är att byggnadens höjd krympts från ursprungliga 170 meter till 140 meter och att antalet lägenheter minskat med drygt 200 till 320. Utseendet har förändrats från vad som beskrivits som "avgnagd majscolv" till en mer regelbunden fasadstruktur. Kommer brandförsvaret att, med nuvarande

utrustning, klara att bekämpa en brand i de högre våningarna eller planeras inköp av specialutrustning?

Oklarheter och motsägelser i MKB:n. Med bostädernas v-form, kommer fasadens yta att bli långt större än ytan hos en cylinder med samma radie. Detta reser frågan om byggnadens energieffektivitet. Det saknas en redovisning av energiåtgången i det planerade tornet. Produktion och konsumtion av betong är den fjärde största källan till människans utsläpp av koldioxid. Givetvis kan en "miljöstadsdel" inte utgöras av hus i betong (och med stora glaspartier). Inte heller detta behöver vara ett problem så länge man bygger i rimlig skala. Rök-gaspolymeren från Värtaverket beräknas driva mot tornet under c:a 14 % av tiden, d.v.s. i genomsnitt en dag i veckan, året runt. Miljön är inte prioriterad i denna "miljöstadsdel". Gamla träd sågas ner utan eftertanke, somliga gör man sig mödan att flytta. Spridningsvägar krymps och kapas.

Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsförening gm Per Schönning, c/o Per Olof Fredriksson, Sandhamnsgatan 12, 115 40 Stockholm

(Bilagat är arkitekt Ann Lindegren Westermans tankar kring gasklockorna och en skrivning "Ruhrområdet: Från masugnar till massor av kultur".)

Det nu minskade aktuella 140,5 meter höga tornet fyller inte heller kravet på att passa in i stads- och landskapsbilden. Redan gasklockan är ofantligt stor idag där den står högt över sin omgivning. Tornet skulle ge ett dominerande intryck på sin omgivning, inte minst för att det skulle vara upplyst i hela sin höjd. En mörk fasad ger inte alls ett lika påträngande intryck. Ljuset skulle locka fåglar att flyga rakt in i tornet dygnets mörka tid. Nationalstadsparken och dess värden skulle skadas påtagligt av detta dominerande torn. Plushöjden på tornet är felaktigt angiven, stämmer inte med höjder angivna för Värtaverkets skorstenar. Redovisning av skuggning stämmer inte i den fördjupade MKB:n. Skuggorna redovisas för korta.

Värtans kraftvärmeverk ska lyda under EUs Seveso II (III)-lagstiftning. För dessa ska Boverkets Allmänna råd "Bättre plats för arbete" tillämpas, som normalt kräver ett skyddsavstånd på minst 1 000 meter runt storindustriområde, som det här är fråga om. Stockholms stad har inte anmält kraftvärmeverket som Seveso-anläggning, med bl a farlig ammoniak användning till skillnad från motsvarande anläggning i Västerås. Det skulle vara anmärkningsvärt om Värtaverket skulle undantas från att tillämpa de skydds- och säkerhetsavstånd, som regeringen svarat EU-kommissionen ska tillämpas för Seveso-anläggningar i Sverige. Riktvärdet angivet för kraftvärmeverk bygger bl a på risker vid utsläpp av buller, gaser, lagring, lossning, transporter såväl med båt, väg eller järnväg, läckage, bränder, explosioner, dominoeffekter, mål i krig.

Den lägre Gasklocka 3 har rivits ur redan men den omges av ett 43 meter högt stålfackverk som står kvar. Föreningen anser att den ska återuppföras med lokaler för kultur och service. Det är en bra lösning i samklang med kultur användning av Bobergs tegelklockor. Staden måste sanera och restaurera både Gasklocka 3 och 4 för att kunna bli publikt använda. Föreningen har föreslagit att Gasklocka 4 kunde bli parkeringshus. Det kan den nog bli i sin nedersta del där marken behöver saneras men ovanför bör andra spännande aktiviteter ordnas.

Djurgårdens Hembygdsförening, gm Kerstin Brunnberg

Två snarlika skrivelser daterade den 25 respektive den 30 september samt illustrationer separat.

Urvalet av vyer är gjort för att redovisa skillnaden i skala mellan gasklockorna och bostadstornen, för att visa den påtagliga skada, som utblicken mot bostadstornen innebär för trakten kring kärnområdet Fiskartorpet, för att peka på att skadan också drabbar mer neutrala områden på annat håll i parken samt slutligen för att ett spännande samband arbete/boende med det samtida Abessinien bryts.

Djurgårdens hembygdsförening avstyrker föreliggande detaljplaneförslag. Förening konstaterar att det lägre och slankare utformade bostadstorn bättre svarar mot de krav som måste ställas på byggnader i Stockholm. Ändå medför tyvärr förslaget förändringar som dels innebär att värdekärnan Gasverksområdet i riksintresset Stockholms innerstad och Djurgården allvarligt försvagas och dels resulterar i påtaglig skada för Kungliga nationalstadsparken. Föreningen har funnit att texterna i till utställningen framtaget material är vinklade och missvisande och föreningen utgår i stället från den 2010 genomförda antikvariska förstudien.

Gasklocka 4, som uppvisar en hög grad av ursprunglighet, bedöms vara av stort teknikhistoriskt värde. Klockans kärva estetiska kvaliteter och dess del i en ensemble av gasklockor från olika tider ger den dess kulturhistoriska betydelse.

Bostadstornets 30 meters sänkning innebär ingen avgörande förändring. Tornet förminskar på ett förödande sätt Bobergs tegelklockor, ikonerna för Gasverk Värtan. Bildmaterial illustrerande natteffekter finns inte i utställningsmaterialet. Där påpekas emellertid att belysningen i bostadshuset kommer att innebära en uppenbar förändring för omgivningen och även på långt håll påverka upplevelsen av nationalstadsparken. Bilderna beskriver inte förhållandena över året, inte heller redovisar de utblickar från mer öppet liggande platser inom eller i direkt anslutning till Fiskartorpet och det närbelägna Hovjägarbostället. De illustrationer som presenteras i utställningsmaterialet visar att ett intrång av bostadstornet i blickfånget här inte kan uppfattas på annat sätt än som en påtaglig skada av denna pastoral, mångbesjungna och sedan generationer högt skattade miljö.

Förbundet för Ekoparken gm Richard Murray

Förbundet för Ekoparken har inte ändrat uppfattning efter de ändringar som gjorts i planförslaget inför utställningen och anser fortfarande att Hjorthagstornet kommer att skada det historiska landskapets natur- och kulturvärden påtagligt, att det höga huset är sämsta tänkbara symbol för hållbart stadsbyggande, att miljökonsekvensbeskrivningen är så dålig att den inte kan läggas till grund för ett beslut samt att planen därmed bör avvisas. Förbundet hänvisar nu till länsstyrelsens avvisande av förslaget i sitt samrådsyttrande och menar att länsstyrelsens synpunkter borde vara giltiga även för det föreliggande förslaget, det nu 30 meter lägre huset. Huset når 160 m över Husarvikens vatten. Någon fördjupad analys av byggnadens inverkan på riksintresset avseende både närmiljö och stadslandskapet i stort har inte gjorts. Endast en bild från Fiskartorpet/Hovjägarbostället har lagts till. Förbundet hänvisar också till en dom i Högsta förvaltningsdomstolen avseende de bostadskvarter som nu är under uppförande på Gasverksområdet. Där har åtgärder gjorts för att minska det negativa synintrycket så att inte bebyggelsen medför att nationalstadsparkens

kulturvärden påtagligt skadas. För Hjorthagstornet har inga åtgärder alls gjorts för att minska det negativa synintrycket. Tvärtom är tornet utformat för att ge största möjliga visuella intryck.

Den bebyggelse som hittills skett i Norra Djurgårdsstaden har eliminerat en mycket stor del av grönsstrukturen i detta område. De kompensatoriska åtgärder som utlovats har blivit utomordentligt marginella och kan på intet sätt jämföras med de värden som förstörts. Planen för Hjorthagstornet eliminerar ytterligare en del av det lilla som finns kvar. Enbart de ytterligare skadorna på denna viktiga spridningsväg gör att planen måste avvisas. Nyplantering i form av träd och buskar har tidigare erfarenheter visat är av noll värde.

Det blir ett extremt energikrävande hus som inte kommer att uppfylla gängse krav på energieffektivitet. Ekonomiskt och socialt hållbart är det höga huset heller inte. Det blir ytterst dyra bostäder och färre än som skulle kunna byggas för samma pengar på ett annat sätt. Socialt hållbart kan något som blir förbehållet ett litet fåtal välbeställda hushåll aldrig vara.

Kommittén för Gustavianska Parken, gm Gösta Blücher

Kommittén för Gustavianska Parken avstyrker den utställda detaljplanen. Det historiska landskapet lider alltför påtaglig skada. Som alternativa användningar av Gasklocka 4 har funnits tankar både om rymdcentrum och om studentlägenheter. Sådana alternativ kan genomföras utan att skada nationalstadsparken. Det höga bostadshuset kan fortfarande upplevas som störande från pelousen i Haga - främst beroende på den mer påträngande verkan av en upplyst byggnad än den mörka kropp som Gasklocka 4 har utgjort. Den störande påverkan är betydligt allvarigare i områdena kring Stora och Lilla Skuggan samt Fiskartorpet och Fisksjöäng. Från Fiskartorpet sett är huset mycket brutalt och påträngande. Här råder ingen tvekan om att förslaget innebär "påtaglig skada" i Miljöbalkens mening på det historiska landskapet. Likaså stör huset vyn från riksintresset Stockholms inlopp. Kommittén redovisar också kritik mot de försök till analyser av förslagets inverkan på kulturmiljön stadsbyggnadskontoret använt som underlag. Redovisningarna av områdets värden i den framtagna kulturmiljöanalysen är ofta korrekta, men slutsatserna om vad som bör göras - eller inte göras - stämmer inte överens med hur värdena presenteras i kvalitativ mening. Många slutsatser har därför fått karaktären av att "det går an trots allt". Slutomdömena blir inte neutrala! Utställningstiden, fyra veckor, medger inte en metodiskt genomarbetad värde- och konsekvensanalys som ersättning för stadsbyggnadskontorets "Kulturmiljöanalys". Kommittén är dock beredd att under oktober överlämna en skissartad värde- och konsekvensanalys till grund för en kunskapsbaserad bearbetning av den utställda detaljplanen.

Ett kompletterande yttrande inkom 2013-10-25.

Skälen för avstyrkan att detaljplanen har utvecklats och förstärkts i denna komplettering som dessutom visar att detaljplanen med stor säkerhet drastiskt reducerar det kulturhistoriska värdet hos ett industriminne i världsklass. Kommittén yrkar därför bestämt på att planarbetet avbryts i avvaktan på att en ordentlig utredning utförs, som klarlägger gasverkets i Värtan kulturhistoriska värde i en europeisk kontext. Kommittén har tagit fasta på Konsthögskolans och Stadsmuseets bedömningar att gasverket som välbevarad helhet har ett bevarandevärde som måste mätas åtminstone på europeisk nivå. Kommittén framhåller också den antikvariska förundersökning som utförts av Nyréns arkitektkontor.

Samfundet S:t Erik, gm Monica Andersson

Samfundet S:t Erik avstyrker den höga byggnaden i detaljplaneförslaget. Trots ambitionen att gå opinionen till mötes har förslaget fortfarande sådana brister utifrån dess helhetsverkan för kulturmiljön i nationalstadsparken och för Stockholms unikt sammanhållna bebyggelse i stadskärnan med dess låga skala att samfundet inte kan tillstyrka det. Byggnaden skulle också ta loven av Ferdinand Bobergs säregna gasklocka. Höjden på den nya byggnaden får inte överskrida den nuvarande gasklockans. Föreningen vill i första hand se att gasklocka 4 bevaras och inreds med bostäder. Gasklockorna utgör tillsammans en unikt sammanhållen industrimiljö samt ett för Stockholms stad unikt exempel på en "bruksmiljö" som bör bevaras till eftervärlden.

Svenska Turistföreningen, gm Gunnar Eriksson och Ing-Britt Källman

Höjden på bostadshuset måste sänkas till att högst bli den höjd som nuvarande gasklockan har, d.v.s. ca 100 meter. Nationalstadsparken påverkas negativt av det höga huset. Landskapsbilden och synintrycket inifrån parken förändras påtagligt. Riksintresset Stockholms innerstad påverkas negativt av att landskapsbilden förändras med ett högt hus. Bullret från hamnverksamheten påverkar boende i ett höghus negativt samt rökplymer och föroreningar från Värtaverket och hamnen. Stockholms innevånare och besökare uppskattar mycket den låga horisont staden har. Gör inte Stockholm till vilken storstad som helst.

Södermalmsparkernas Vänner, gm Bitte Liberg, Torkel Knutssonsg. 31, 118 49 Stockholm

Södermalmsparkernas Vänner avslår planförslaget för Gasklocka 4 men tillstyrker användningen för Gasklocka 3. Försiktighet krävs vid ingrepp i Hjorthagsparken så att karaktären av naturpark och den biologiska mångfalden bibehålls. Sänk exploateringstalet, gör en barnkonsekvensutredning och planera in fler lekplatser Hur alvåtmårken kan säkras måste utredas. Den är mycket känslig för uttorkning. Det är en särskilt värdefull biotop, rik på lövträd, mossor, snäckor och habitat för en mängd fåglar. Adekvata solstudier saknas.

De negativa konsekvenserna är för stora på det historiska landskapet i nationalstadsparken och dess spridningsvägar, på gasverkets helhet som industriellt byggnadsminne, på närnaturen med slitage, sprängning, bortschaktning av berg och påverkan på grundvatten, på närområdet med beskuggning av bostäder, idrottsplatsen och Fisksjöäng och på riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården

Kraven på en hälsosam bostadsmiljö beträffande buller och luft uppnås inte och inte heller kraven på ett hållbart, energismart byggande och energisnål drift. Höga hus kostar mycket mer att bygga. Dyrt byggande utesluter låg- och medelinkomsttagare. Bostadstornet har kanske arkitektonisk kvalitet men saknar relevans här då det inte förbättrar helhetsverkan och inte utgår från Stockholms och områdets identitet och kulturhistoria. Det är inte heller av stort allmänt intresse att det byggs just här. Om man tycker att det är ett intressant projekt kan det byggas på ett mindre kontroversiellt ställe.

Gasklocka 4 är en omistlig del av den industrihistoriska helheten. Den ansågs ha för svag konstruktion och vara för svårt kontaminerad för att kunna göras om till bostäder. Stommen borde klara en användning som parkeringshus som

kanske fordrar en enklare reningsgrad. Då skulle inte heller miljöförstörande och dyra garage behöva sprängas in i berget.

YIMBY gm Martin Andreasson, Motalavägen 17, 115 43 Stockholm

Det är tråkigt att byggnaden blivit nerskalad från det tidigare förslaget, men det är fortfarande en byggnad som uppfattas som välbalanserad. Det är viktigt att höghuset vävs in i de existerande stadsmässiga sammanhangen genom en tydlig kontakt med gatan. Det är också viktigt att publika lokaler i bottenplan vänder sig mot gatan. Utan sådana egenskaper finns en stor risk att byggnaden upplevs som solitär och enslig. Det krävs att Norra Djurgårdsstaden och Hjorthagen utformas som en sammanhållen stadsmassa med genomgående stråk och flöden samt med bra spridning av lokala och regionala målpunkter. I planen leder en enda återvändsgränd upp till byggnaden, vilket riskerar att inte skapa tillräckliga flöden nödvändiga för etablering av verksamheter. En rakare sträckning av gatan bör prövas, vilket dessutom kommer förbättra orienterbarheten. Gatukopplingar mellan gasklockorna och Abessinien bör prövas vilket kan ge upphov till större flöden av människor samt ytterligare en gatukoppling mot Norra Djurgårdsstaden, mot den västra byggetappen.

Det är beklagligt att planerna på en konstscen har övergivits och ersatts med en kulturpark. Kommer denna kulturpark att attrahera tillräckligt många besökare för att inte upplevas som enslig och otrygg, speciellt under dygnets mörka timmar. Bebygg istället att även den andra gasklockan, men att dess karaktärsdrag i möjligaste mån behålls.

Synpunkter inkomna under samråd och utställning som ej tillgodosetts

- Bostadshuset är för högt i förhållande till Riksintresset Kungliga nationalstadsparken och Stockholms innerstad med Djurgården.
- Bostadshuset är för högt i förhållande till utsläppen från Värtaverkets skorstenar.
- Utveckling av spridningsvägar och grönområden saknas.
- Information om energiåtgång och ekonomi saknas.
- Gasklocka 4 ska ej rivas utan bevaras med alternativ användning tillsammans med Gasklocka 3.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Bostadshuset är för högt i förhållande till Riksintresset Kungliga nationalstadsparken och Stockholms innerstad med Djurgården och för högt för barn.

Kommittén för Gustavianska Parken, Förbundet för Ekoparken, Djurgårdens Hembygdsförening, Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsförening, Södermalmsparkernas Vänner, Statens fastighetsverk och boende avstyrker utställt förslag då förslaget innebär påtaglig skada på riksintresset för nationalstadsparken genom höjden på det bostadshuset. Det nya bostadshuset kommer alltför tydligt att upplevas från flera viktiga platser inom nationalstadsparken, däribland peluosen i Haga. Det blir särskilt påtagligt kvälls- och nattetid med en stor upplyst byggnadskropp. *Samfundet S:t Erik och Svenska Turistföreningen* anser att förslaget fortfarande inte kan tillstyrkas då det har sådana brister

utifrån dess helhetsverkan för kulturmiljön i nationalstadsparken och för Stockholms unikt sammanhållna bebyggelse i stadskärnan med dess låga skala att byggnaden skulle också ta loven av Ferdinand Bobergs säregna gasklocka. Höjden på den nya byggnaden får inte överskrida den nuvarande gasklockans.

Stadsbyggnadskontoret anser, liksom länsstyrelsen, att förslaget till bostadstorn är förenligt med riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården och de olika värden som finns beskrivna, såsom stadens siluett, värdekärnorna Gasverket och Abessinien samt stadens front mot vattnet. Gasverksområdet med sin starka arkitektoniska karaktär tål en sådan skalförändring som förslaget till bostadstornet utgör. Det är också positivt att nya arkitektoniska inslag av absolut högsta kvalitet adderas till området. Fördjupade studier har gjorts avseende påverkan på kulturmiljövärden utifrån samrådsförslaget och det utställda förslaget är bearbetat för att säkerställa att negativ påverkan på parken kan undvikas.

Bostadshuset är för högt i förhållande till utsläppen från Värtaverkets skorstenar.

Fortum Värme yrkar att tillåten bygghöjd inte ska få överstiga 100 m. Överdelen av den föreslagna byggnaden kommer att vid vissa vindriktningar träffas av en synlig rökplym och även lukt från rökgaserna kan förekomma. Sannolikheten för att boende kommer att uppleva oro och olägenheter i miljöbalkens mening är överhängande. Fortum ska kunna fortsätta omställningen till en uthållig energiförsörjning helt utan insats av fossila bränslen. *Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsföreningens* uppfattning är att rökgasplymen från Värtaverket beräknas driva mot tornet under c:a 14 % av tiden. *Boende* framhåller att Värmeverk 2, som ska byggas om till ett kraftvärmeverk för eldnings med fasta biobränslen, kommer att medföra en ökning av utsläppen från Värtaverket i förhållande till vad SLB:s mätningar visar. Den närmast belägna skorstenen ligger i höjd endast ca 6 meter över Gasklocka 4. När Fortum lufthögtrycker sina skorstenar väller sotsvart rök ut över ett stort område.

Stadsbyggnadskontoret menar att inför samrådet hade luftmiljöanalyser och beräkningar tagits fram som pekade mot att luftkvalitetsnormerna med marginal skulle underskridas. En miljömedicinsk utredning efterfrågades ändå i samrådet och har nu utförts som utreder både miljö- och hälsoeffekter den del av året då produktionen i Värtaverket är som störst, under vinter-våren. Utredningen visar att miljökvalitetsnormen för kvävedioxid klaras. Mätningarna av luftkvaliteten samt bullerstudier har därefter använts för att göra en miljömedicinsk utredning med fokus på kemiska/fysikaliska och psykologiska effekter. Utredningen är utförd av Arbets- och miljömedicin vid Linköpings universitetssjukhus. Utredningen kommer fram till att det inte föreligger risk för att det ofta uppkommer psykologiska miljöstressorer vid Gasklockan 4. Trafikbuller kan utgöra en högfrekvent stressfaktor för boende på södra sidan över 120 meters höjd. Om så kallad riskperception och miljöbaserad irritation hanteras på så sätt att de inflyttade/boende får full information om att trafiken bidrar med buller, aktuella utsläpp, hur ofta röken träffar huset årligen och att biobränslet kan lukta ibland reduceras de miljöpsykologiska effekterna.

Utveckling av spridningsvägar och grönområden saknas

Boende anse att höghuset skulle förvärra skadorna på spridningsvägen mellan norra och södra Djurgården. Rådjur brukar komma upp i Hjorthagen om vinterrarna, men har i sommar inte kunnat ta sig därifrån. Gasklocka 4 är också en intressant biotop för flyttfåglar, berguv och tornfalk. På Gasklocka 4 har tornfalk häckat till 2011. Den rödlistade berguven har klockan som spel- och lockplats. Karaktären av, och slitaget på Duschparken skulle också öka. Det är viktigt att bevara träd och annan naturmark. Höghuset inkräktar på spridningsvägar som redan är försvagade mellan södra och norra Djurgården och har en negativ påverkan på Hjorthagsparkens funktion som spridningsväg. *Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsförening* är emot att gamla träd sågas ner och att somliga flyttas. Spridningsvägar krymps och kapas. Ljuset från bostadstornet skulle locka fåglar att flyga rakt in i tornet dygnets mörka tid. *Förbundet för Ekoparken* menar att planen för Hjorthagstornet eliminerar ytterligare en del av det lilla som finns kvar. Enbart de ytterligare skadorna på denna viktiga spridningsväg gör att planen måste avvisas. *Södermalmsparkernas Vänner* anser att försiktighet krävs vid ingrepp i Hjorthagsparken så att karaktären av naturpark och den biologiska mångfalden bibehålls. Alvåtmarken är mycket känslig för uttorkning och är en särskilt värdefull biotop, rik på lövträd, mossor, snäckor och habitat för en mängd fåglar och måste värnas. Adekvata solstudier saknas.

Stadsbyggnadskontoret anser att naturmiljöfrågor generellt hanteras på ett väldigt gott sätt inom projektet Norra Djurgårdsstaden. Bland annat planeras för en förstärkning av spridningskorridoren mellan Kungliga nationalstadsparken och Hjorthagsparken strax utanför planområdet. Därutöver används verktyget Grönytefaktor för beräkningar av kvartersmarkens ekologiska och sociala prestanda inom projektet. Grönytefaktorn baseras på lokala ekologiska värden med ett särskilt fokus på ekträd. En befintlig ek, troligen planterad i samband med uppförandet av Gasklocka 4 har förberetts för att flyttas från platsen under byggtiden för att sedan kunna flyttas tillbaka. Utöver eken innehåller planområdet få naturmiljövärden då marken kraftigt behandlats och delvis förorenats under lång tid. Markreningsåtgärder kommer att föregå byggnationen.

Information om energiåtgång och ekonomi saknas

Boende anser att av klimathotet och en kommande energikris märks inget i tornets planering. Billigare bostäder bör kunna åstadkommas genom en lägre byggnadshöjd och då lägre än nuvarande Gasklocka 4. I dag är en långsiktigt hållbar samhällsutveckling ett nyckelbegrepp. Ett förverkligande av projektet skulle svärta Norra Djurgårdsstadens rykte som miljöstadsdel. *Södermalmsparkernas Vänner* anser att kraven på ett hållbart, energismart byggande och energisnål drift inte uppnås. Höga hus kostar mycket mer att bygga än låga. *Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsförening* menar att med bostädernas v-form, kommer fasadens yta att bli långt större än ytan hos en cylinder med samma radie. Detta reser frågan om byggnadens energieffektivitet. Det saknas en redovisning av energiåtgången i det planerade tornet. Produktion och konsumtion av betong är den fjärde största källan till människans utsläpp av koldioxid. En "miljöstadsdel" kan inte utgöras av hus i betong (och med stora glaspartier). *Förbundet för Ekoparken* anser att det blir ett extremt energikrävande hus som inte kommer att uppfylla gängse krav på energieffektivitet. Ekonomiskt och socialt hållbart är det höga huset heller inte. Det blir ytterst dyra bostäder och färre än som skulle kunna byggas för samma pengar på ett annat sätt.

Stadsbyggnadskontoret vill påpeka att då stadens miljö- och hållbarhetsprogram inte fanns framtaget vid tiden för markanvisning kan krav inte kunnat ställas i markanvisningsavtalet såsom i senare etapper. Byggherren har dock på en frivillig basis åtagit sig att uppnå de högre kraven och visat på att dessa till största del kan uppnås med föreslagen utformning.

Gasklocka 4 ska ej rivas utan bevaras med alternativ användning tillsammans med Gasklocka 3.

I flertalet skrivelser med synpunkter för ett bevarande av Gasklocka 4 har alternativa förslag till användning av området presenterats. Här har föreslagits en fortsatt anknytning till naturvetenskapliga och miljömässiga områden. Gasklocka 4 bör förnyas med utrymmen för rymdforskning, natur och miljöstudier, utbildning, samt studentrum och forskarrum, forskningscentrum åt KTH, restauranger, gallerier och terrasser idrottshall med klättervägg. Gasklocka 4 bör återanvändas till förnybar energi, till ett lokalt ekologiskt kraftverk med solceller. Täck in klockan med solpaneler. Visa klimatkultur och klimatförändringar. Besökare kan studera vädrets makter med workshops för miljömedvetenhet. Bygg inte högre än 5 – 6 våningar, annars blir det för långt hem för barn som leker på gården. Det är hög tid att stadsplaneringen utgår från barnkonventionens principer. Bygg trevåningshus och bygg flera hus, bygg stadsradhus, bygg två lika höga bostadsbyggnader som höjderna på gasklockorna eller parkeringshus. Eller bygg inte alls. Låt denna tomt bli en del av den lilla gröna kil som utgörs av ”duschparken”. Utveckla i stället områdets rekreativvärde för de boende i gamla Hjorthagen och de nyinflyttade i Norra Djurgårdsstaden

Stadsbyggnadskontorets sammanvägda ställningstagande

Stadsbyggnadskontoret anser att de frågor som lyfts under samrådet är relevanta och har hanterats i efterföljande arbete inför utställning. Resultatet pekar på att platsen är lämplig för en hög byggnad som ersätter den befintliga Gasklocka 4, där de miljöfrågor som lyfts avseende kulturhistoria, stads- och landskapsbild och närhet till Fortums anläggning kan hanteras på ett bra och tillfredsställande sätt.

Kontoret föreslår att förslag till detaljplan godkänns av stadsbyggnadsnämnden och förs vidare till kommunfullmäktige för antagande.

Martin Schröder
planchef

Jonas Claeson
planarkitekt